

PROBLEMA LUCRULUI ÎN SINE LA KANT

* „Adevărata putere centralizatoare și organizatoare a sistemului lui Kant“, spune un-deva Windelband, „nu stă în gândiri abstracte, ci într-o convingere vie: credința neclintită în puterile rațiunii.“ Credința aceasta Kant a avut-o. Fie că era vorba de știință sau de etică, de artă sau de religie, Kant s-a folosit de un același instrument, a măsurat și valorificat cu același metru rațiunea umană, în ale cărei destine finale credea cu o impresionantă forță.

Este cu atât mai dureros să constați, atunci, că cerințele rațiunii nu sînt întotdeauna respectate în critică, că se poate „greși“ chiar într-o doctrină de rigoarea acesteia. Gîndirea sistematică a lui Kant însuși pare contradictorie — și contradicțiile, mai mult decît oriunde, tulbură în acest sistem.

„Kant rămîne mare chiar cînd se contradice“, scria, în prefața *Comentariului* său, Vaihinger. Să fie, resemnarea aceasta ultimul cuvînt al celui care cercetează critica?

Într-un sistem filozofic, contradicțiile (aparente sau reale) pot fi cercetate dintr-un

triplicul interes. În primul rînd stă interesul istoric al chestiunii. Capitolele cele mai însemnate și folositoare din istoria gîndirii sînt cele polemice. La lumina lor se precizează o serie întregă de poziții, care altfel ar rămîne nedeterminate. Pentru istoria filozofiei, teza hegeliană e cît se poate de adevărată: contradicțiile sînt condițiile progresului. Ceea ce pune în mișcare o gîndire nouă este gravitatea erorilor unei gîndiri anterioare. A cerceta o contradicție înseamnă, în acest caz, a începe o pagină de istorie.

Însemnătatea unei contradicții este, în al doilea rînd, sistematică. Cercetarea ei devine interesantă local, din punctul de vedere al sistemului unui gînditor, prin raport la care ea își definește gravitatea sau lipsa ei de gravitate. Considerarea unei contradicții în întregul unei gîndiri duce firesc la concluzii de natură a menține sau a respinge sistemul în chestiune.

În sfîrșit, interesul unei contradicții rezidă în actualitatea ei posibilă. O contradicție poate, în ea însăși, interesa, pentru felul în care se pun problemele actuale. Dar ea poate interesa actualitatea și prin gravitatea ei sistematică, în cazul cînd sistemul pe care îl compromite continuă să fie cercetat cu precădere.

În aceste trei înțelesuri nici o contradicție, poate, n-are mai multă amploare decît contradicția fundamentală a lucrului în sine la

Kant. Într-adevăr, ea are un important interes istoric, întrucît a fost, chiar pe vremea lui Kant, obiectul unei serioase polemici, care a favorizat, în ultimă instanță, apariția idealismului german. Ea are un egal interes sistematic, întrucît seriozitatea acestei contradicții pare a fi de natură să compromită întregul sistem kantian. În sfîrșit, lucrul în sine, izolat de sistemul lui Kant, este o problemă de actualitate în teoria cunoașterii; iar integrat în sistemul lui Kant, el este încă o problemă de actualitate, prin însăși actualitatea sistemului kantian.

Sub acest triplu aspect am putea fi ispitiți să întreprindem cercetarea lucrului în sine la Kant. Ne vom mărgini totuși la cercetarea chestiunii în limitele gîndirii lui Kant, în convingerea că această restrîngere a problemei duce și la alte consecințe importante în ceea ce interesează cele trei puncte de vedere pe care le prezintă problema.

Întreprinderea noastră poate fi concepută în două feluri: prin cercetarea literaturii chestiunii, sau prin discutarea ei directă. Noi preferăm acest din urmă fel de tratare; însă cum o discuție este mult ușurată prin istoricul și literatura ei, datorită cărora se va putea pune, la urmă, în linii simple, vom proceda prin arătarea cîtorva atitudini care ne par caracteristice pentru problema lucrului în sine la Kant.

Apărută în 1781, după 11 ani de meditație adîncă și roditoare, *Critica rațiunii pure* nu reușește să suscite din primii ani interesul cuvenit. Kant însuși constată aceasta în *Prolegomene*, care apar în 1783, și unde își explică tăcerea prin seriozitatea criticilor săi, care nu ar voi să-și dea verdictul fără a fi cercetat temeinic opera. Totuși în 1782 apar două recenzii, una a lui Feder și alta a lui Garve, amîndouă deosebit de supărătoare pentru Kant, după cum se poate vedea din răspunsul mîniat pe care-l dă în *Prolegomene*. Cauza supărării era că aceștia apropiiau idealismul transcendental de idealismul lui Berkeley.

Cînd, peste cîțiva ani, vor începe să apară studii serioase și gîndite asupra operei sale, ba chiar înfățișări de obiecții, Kant nu va mai fi dispus să răspundă. De unde în 1783 o recenzie anonimă îl nemulțumise la culme și-l făcuse să provoace pe opozantul său la o discuție contradictorie, după cîțiva ani abia, discuțiile iscate de lucrările sale nu-l mai tulbură cîtuși de puțin, spre marele nostru regret. Faptul acesta biografic este important în felul lui. Borowski, un biograf contemporan lui Kant, arată că acesta, în afară de lămuririle profesorului Schultze asupra filozofiei sale, lămuriri pe care le-a aprobat, nu lua în considerare nici laudele nici obiecțiile care i se aduceau. Kant dă impresia că se închide din ce în ce în el însuși. Un alt biograf al său,

Reinhold Jachmann, face afirmația prețioasă că lui Kant (al cărui contemporan era și el) îi venea destul de greu să înțeleagă o gândire contrarie gândirii sale. De obicei, când i se aduceau obiecții, el îi ruga pe prietenii săi să le compare cu opera sa, dacă se prezentau și ele încadrate în opere, și, eventual, să le răspundă. Originalitatea lui Kant era atât de puternică, spune Jachmann care-l cunoscuse bine, încât la bătrînețe, când mintea îi slăbise, nu se mai înțelegea, în materie de filozofie, decît pe sine.

Indiferent de faptul că originalitatea lui Kant purta sau nu o vină, faptul biografic pe care-l dă Jachmann este de o mare importanță istorică și explică, în parte, de ce Kant a putut asista cu o regretabilă răceală la spectacolul atacurilor, din ce în ce mai serioase, care se aduceau operei sale filozofice.

Aceste atacuri nu întîrziiau multă vreme. În 1787 chiar, care e data celei de-a doua ediții a *Criticii rațiunii pure*, Fr.H. Jacobi scrie, la opera *David Hume ueber den Glauben oder Idealismus und Realismus un adaus Ueber den transzendentalen Idealismus*, în care aduce, pentru întîia oară, obiecții serioase sistemului kantian. El arată aici că lucrul în sine este o inconsecvență a lui Kant. Nu avem nici o cunoștință despre el, nici măcar una negativă, cum spune *Critica*. Dar Kant săvîrșește ceva și mai grav: aplică asupra

lucrului în sine anumite categorii, deși el însuși limitează întrebuintărea categoriilor la lumea fenomenală. Așa este categoria cauzalității; căci lucrul în sine se dovedește a fi, la Kant, lucrul care afectează sensibilitatea noastră. Cu toate acestea, dacă suprimi lucrul în sine în sistemul lui Kant, spune Jacobi, ce ne afectează sensibilitatea? Și atunci dilema lui Jacobi este: „fără lucru în sine nu pot intra în sistemul kantian, dar cu el nu pot rămîne“. Kant, încheie Jacobi, trebuie să aibă curajul să ducă idealismul transcendental pînă la limită, să suprime lucrul în sine, și să facă din idealismul său idealismul cel mai radical cu putință.

De la Jacobi încoace, obiecția aceasta n-a încetat să se facă auzită. Kant n-a luat nici odată atitudine fățișă împotriva ei, și a lăsat pe seama comentatorilor apărarea sistemului său. S-a spus că ediția a II-a a *Criticii* ar fi în legătură cu această obiecție. Nu este însă decît în indirectă legătură, filozoful voind prin ediția a II-a să se apere împotriva acuzației de idealism, și fiind silit, ca atare, să întărească suporturile realismului său, printre care stătea, în primul rînd, lucrul în sine. Nu putem întreprinde aici rezumarea celebrei polemici a edițiilor lui Kant, polemică prin care s-au solidarizat de o parte: Jacobi, Feder, Michelet, Schopenhauer, Rosenkrantz, J.E. Erdmann, Kuno Fischer și, de altă parte,

Reinhold, Hartenstein, Cohen, Überweg, Zeller și Riehl¹, primii afirmînd deosebirea, ceilalți găsind-o neînsemnată. Se va vedea mai târziu, din felul în care vom pune problema precum și din citatele pe care le vom folosi, că pentru problema noastră nu e de făcut nici o deosebire sensibilă între cele două ediții.

Dacă gîndirea lui Kant își găsește un opozant în Jacobi, ea își găsește un adept în persoana lui Reinhold. Meritele acestuia, însă, nu sînt decît de comentator și popularizator conștiincios al lui Kant. Se identifică cu spiritul filozofiei kantiene într-atîta, încît se va vorbi de o filozofie Kant-Reinhold. Nu reușește să suprimе nici una din dificultățile sistemului lui Kant, în particular lăsînd lucrul în sine așa cum îl găsise Jacobi. Îi va fi foarte ușor, așadar, lui Gottlob Ernst Schultze să reia în 1792, în lucrarea sa *Aenesidemus*, seria de obiecții înfățișate de Jacobi și să se mire, împreună cu acesta, de faptul că filozofia lui Kant îngăduie ca lucrul în sine să aibă o influență cauzală.

De altfel, același lucru îl făcuse și Salomon Maimon, cu puțin înainte, scriind *Versuch ueber die Transzendentalphilosophie* (1790). El își arogă chiar meritul de a fi surpat definitiv lucrul în sine. Căci aceasta înseamnă, scrie Maimon, că îmi reprezint ceva nereprezentabil, că-mi fac conștient ceva ce nu

¹ Vaihinger, *Kommentar*, vol. I, p. 74.

poate fi conștient, că devine subiectiv ceva ce nu poate fi subiectiv. Nu există nimic în afară de conștiință, continuă el. Avem stări de conștiință mai luminoase sau mai întunecate, atîta tot. Cea mai întunecată ar fi lucrul în sine. Dar aici stă eroarea lui Kant: după cum întunericul nu se opune luminii și cel mai mare grad de întuneric mai are un grad de lumină, dar foarte aproape de zero, la fel conștiința întunecată n-o contrazice pe cea luminoasă. Rolul lucrului în sine este doar funcțional, ca negație. El exprimă latura negativă a conștiinței, după cum subiectivitatea pură exprimă latura ei pozitivă.

În altă parte, Maimon compară lucrul în sine cu cantitățile imaginare din matematici. Așa cum expresia $\sqrt{-a}$ indică extinderea unei operații într-un domeniu care nu va da rezultate reale ci imaginare, la fel lucrul în sine e simpla extindere a unei operații logice. Vaihinger va găsi, mai târziu, genială această comparație, și îi va da o utilizare interesantă.

Așadar, în cîțiva ani de la apariția *Criticii*, contemporanii lui Kant luaseră atitudine față de noul sistem propus, și obiecțiile începuseră să se precizeze. De la început, obiecția care privea lucrul în sine părăuse cea mai gravă, hotărîtoare aproape pentru sistem. Era firesc ca în fața acestei prăbușiri, cel puțin aparentă, a lui Kant, să se ridice pe noi poziții și noi proclamații filozofice. Idealis-

mul filozofic german e susceptibil de a fi legat de sistemul lui Kant tocmai prin aceste dificultăți pe care le prezenta concepția lucrului în sine.

Fichte face afirmația că lucrul în sine este ceva în EU și deci pentru EU, care totuși nu poate fi în EU; deci ceva contradictoriu, un concept care trebuie părăsit. Și tot sistemul său, cel puțin în primul moment, nu este decât sistemul kantian în care s-a suprimat lucrul în sine, și căruia i se adaugă, prin contribuția personală a lui Fichte, o încercare genetică asupra apriorismului.

Hegel de asemenea e indispus de lucrul în sine kantian, însă rezolvă altfel decât Fichte dificultățile. El menține, dimpotrivă, lucrul în sine, acordându-i un și mai mare rol decât cel pe care-l avea la Kant. Sistemul lui Kant, spune el, este pe punctul de a cădea, de fapt, în idealism subiectiv. Kant a numit obiectiv ceea ce e conform gândirii noastre, care e unicul izvor de necesitate și universalitate. Dar obiectivitatea kantiană este, atunci, o „obiectivitate subiectivă“ atîta vreme cît subiectul cunoscător nu capătă proprietăți absolute. Singura soluție este cea pe care o aduce Hegel, de a arăta că gândirile noastre nu ne aparțin numai nouă, ci constituie „în sinele“ lucrurilor totodată. Kant are dreptate distingînd fenomenele de lucrurile în sine, și numind fenomene lucrurile cunoscute imediat;

dar fenomenele nu trebuie să fie ca atare numai pentru noi, ci și în ele însele, rațiunea lor constând, în ultimă instanță, în ideea universală, care este propriu-zis lucrul în sine. Iar soluția aceasta, singura acceptabilă, o aduce numai idealismul absolut.

Așadar, nici Hegel nu este mulțumit de concepția lucrului în sine, și îi aduce revizuirile pe care le crede nimerite.

Numai Schopenhauer este mulțumit de lucrul în sine kantian. „Meritul cel mai mare al lui Kant“, scrie el în opera sa capitală, „este de a fi distins fenomenul de lucru în sine.“¹ Dar dacă îl satisface rezultatul gândirii lui Kant, nu-l satisfac în schimb mijloacele prin care a ajuns el la acest rezultat. Kant face această distincție arătând că între subiectul cunoscător și lucrul de cunoscut stă întotdeauna intelectul, asociat cu sensibilitatea, amândouă modificatoare. Așadar, lucrul în sine este dovedit pe cale „mediată“², prin acțiunea cauzală ce se desfășoară, ceea ce constituie o fundamentală eroare a lui Kant, după cum arătase și Jacobi. Unicul mijloc de a ajunge la lucrul în sine este al său, și anume de a utiliza calea imediată a intuiției, careia trebuie să i se cerceteze mai bine natura specifică de cum o făcuse Kant. Într-un cuvânt, spune Schopenhauer, Kant trage o concluzie

¹ Vol. II, trad. franceză, p. 6.

² *Ibid.*, p. 103.

bună din premise false. Lucrul în sine este o afirmație valabilă, dar nu mai puțin o eroare a sistemului kantian.

Cîtă opoziție întîlnea, în scurt timp, Kant împotriva acestui lucru în sine de zodie rea! Nici un gînditor, oricît de învecinat ar fi fost cu el prin sistem, nu-l cruța de atacurile acestea, neîncetat aceleași, de oricine ar fi fost reînnoite. A fost o proastă inspirație a lui Kant că nu s-a grăbit, în viață fiind, să pună la punct lucrurile. Să aibă dreptate Jachmann, biograful și prietenul său, cînd spune că niciodată nu s-a interesat de aprecierile și obiecțiile care i se aduceau, cu atît mai mult cu cît îi era și greu, în cazul obiecțiilor, să iasă din cercul gîndirii sale? Sau poate obiecția era atît de gravă încît Kant însuși a preferat să evite un răspuns?

Răspunsul pe care nu l-a dat Kant au încercat să-l dea comentatorii săi. De aceea o excursie prin literatura kantiană nu va fi poate lipsită de folos și, în orice caz, de interes.

Vom începe prin Kuno Fischer, acest istoric cu mari merite în restaurarea lui Kant. El se ocupă de sistemul kantian, în toată amplitudinea lui, în vol. IV și V ale operei sale masive, *Geschichte der Neuern Philosophie*, din care primele părți au apărut în 1860. Considerația pe care o dă Kuno Fischer problemei lucrului în sine la Kant nu este mică.